

ÉRZÉKELŐK ÉS BEAVATKOZÓK II.

2. DC MOTOROK

BEVEZETÉS ÉS STATIKUS MODELLEZÉS

Dr. Soumelidis Alexandros

2020.02.19.

BME KÖZLEKEDÉSMÉRNÖKI ÉS JÁRMŰMÉRNÖKI KAR
32708-2/2017/INTFIN SZÁMÚ EMMI ÁLTAL TÁMOGATOTT TANANYAG

Elektromos motorok

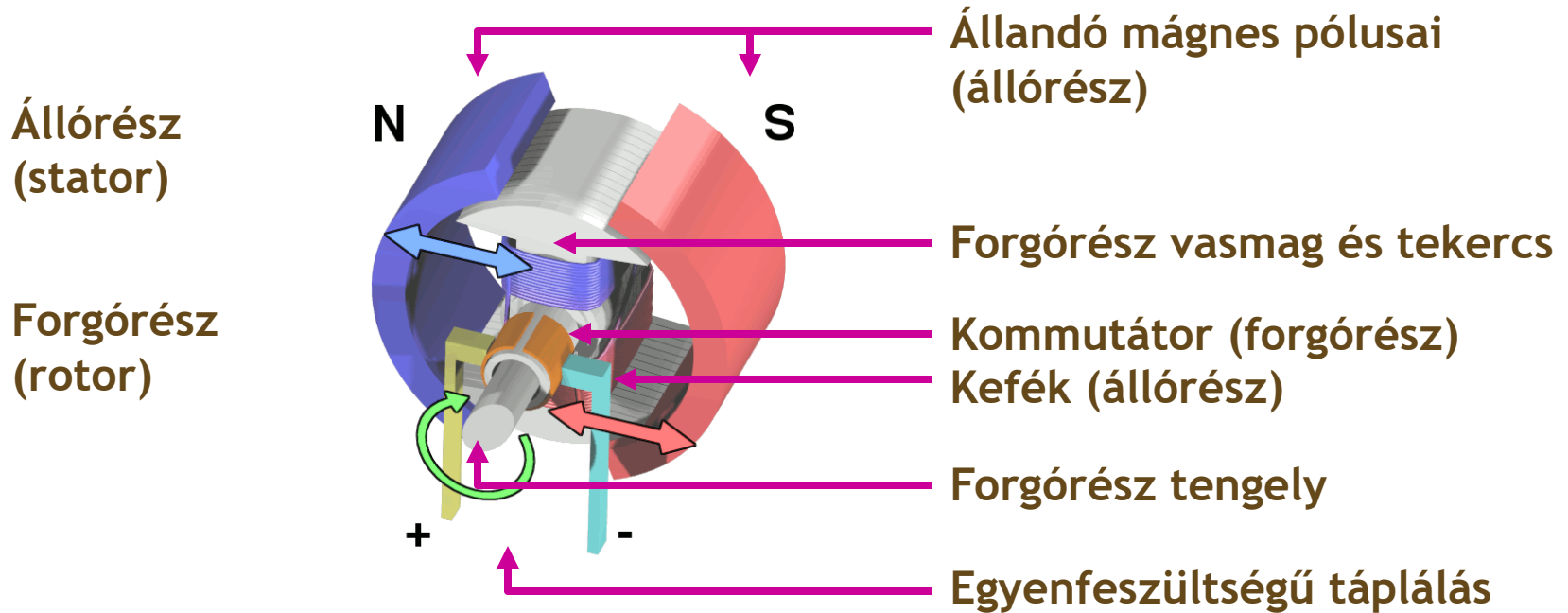
Főbb típusok:

- Egyenáramú motor - DC motor.
- Kefenélküli egyenáramú motor - BLDC motor.
- Indukciós motor - AC motor - aszinkron motor.
- Szinkron motor - Állandó mágneses szinkron motor - PMS motor
- Léptető motorok
- Reluktancia motor - Kapcsolt reluktancia motor.

A DC-motor

DC-motor: egyenfeszültségről működtetett állandó mágneses, kommutátoros motor

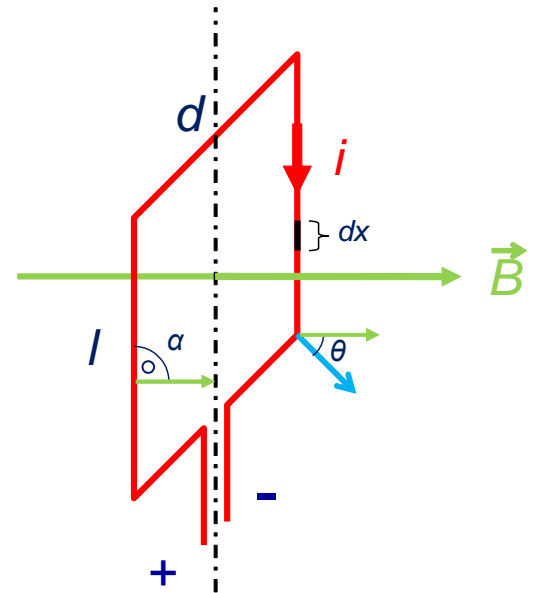

A DC-motor

Lorentz erő $\mathbf{F} = q(\mathbf{E} + \mathbf{v} \times \mathbf{B})$

$\mathbf{E}$ elektromos térben $\mathbf{B}$ indukciójú mágneses térben v sebességgel mozgó töltésre ható erő
– $\mathbf{E}$ a DC motor szempontjából $\mathbf{0}$.

$$d\mathbf{F} = dq \frac{d\mathbf{x}}{dt} \times \mathbf{B} = \frac{dq}{dt} d\mathbf{x} \times \mathbf{B} = i d\mathbf{x} \times \mathbf{B}$$

Kiintegrálva a teljes l hosszra — egy l hosszúságú, a mágneses térhez képest α szögben álló egyenes vezetékdarabra ható Lorentz erő nagysága

$$|\mathbf{F}| = il|\mathbf{B}| \sin \alpha$$

A következőkben meghatározzuk meg egy téglalap alakú $l \cdot d$ felületű tekercs-elemre (menetre) ható nyomatékot.

A DC-motor

Tekintsük a forgórész tekercs egy téglalap alakú, l hosszúságú, d szélességű menetét, amely a B indukciójú mágneses térre merőlegesen helyezkedik el:

A mágneses térre merőleges l hosszúságú szakaszokra ható erő:

$$|\mathbf{F}| = il|\mathbf{B}|$$

A tekercs-elem hosszában két egymással ellentétes áramú vezeték fut egymástól d távolságban, ez nyomatékot képez.

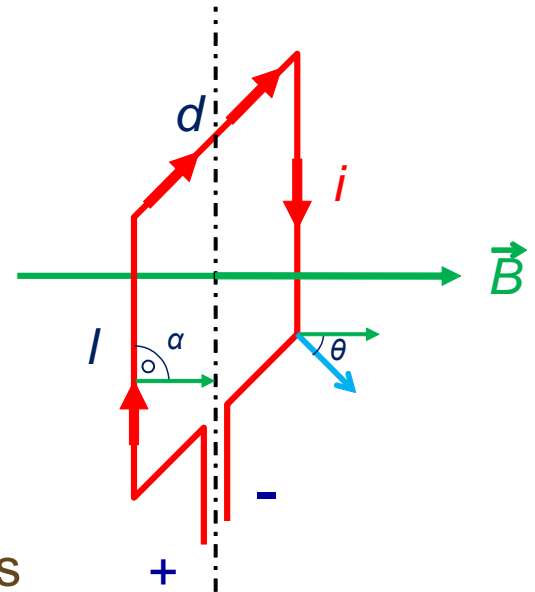
A radiális irányú $d/2$ hosszúságú vezeték-szakaszokon azonos irányú áram folyik, így azonos irányú erő-párok keletkeznek, amelyek eredője 0, nem képeznek nyomatékot.

Ha a tekercs-elem síkja θ szögben áll a képződő erő irányához képest:

$$T = 2|\mathbf{F}| \frac{d}{2} \sin \theta = |\mathbf{F}|d \sin \theta$$

Tehát a tekercs-elemre ható nyomaték:

$$T = |\mathbf{B}|ild \sin \theta$$

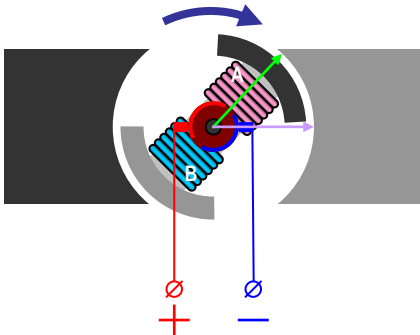

A DC-motor

$$T = |\mathbf{B}|ild \sin \theta$$

Ha az állórész állandó mágnesének tere és a forgórész tekercs meneteinek síkja között $|\theta| > 0$ szög áll fenn,

nyomaték keletkezik, és a forgórész forgásba jön.

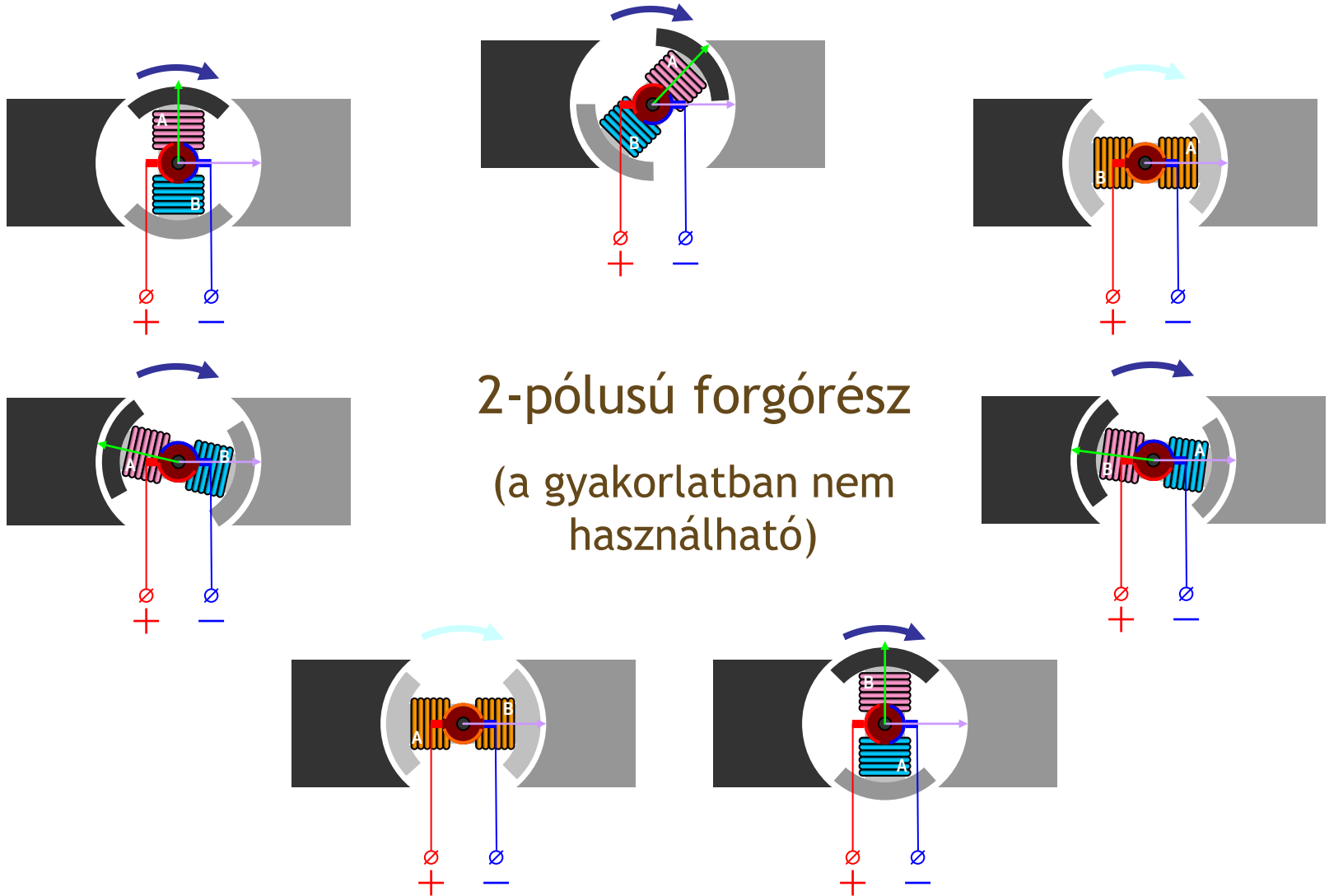
A $\theta = 0$ pozícióban $T = 0$.

A $\theta = 0$ pozícióban **kommutáció** következik be:

- a forgórészben folyó áram iránya ellentétesre fordul,
- a forgórész mágneses tere ezzel ellentétesre fordul,
- $|\theta| > 0$, esetén újra nyomaték keletkezik, és a forgórész tovább forog.

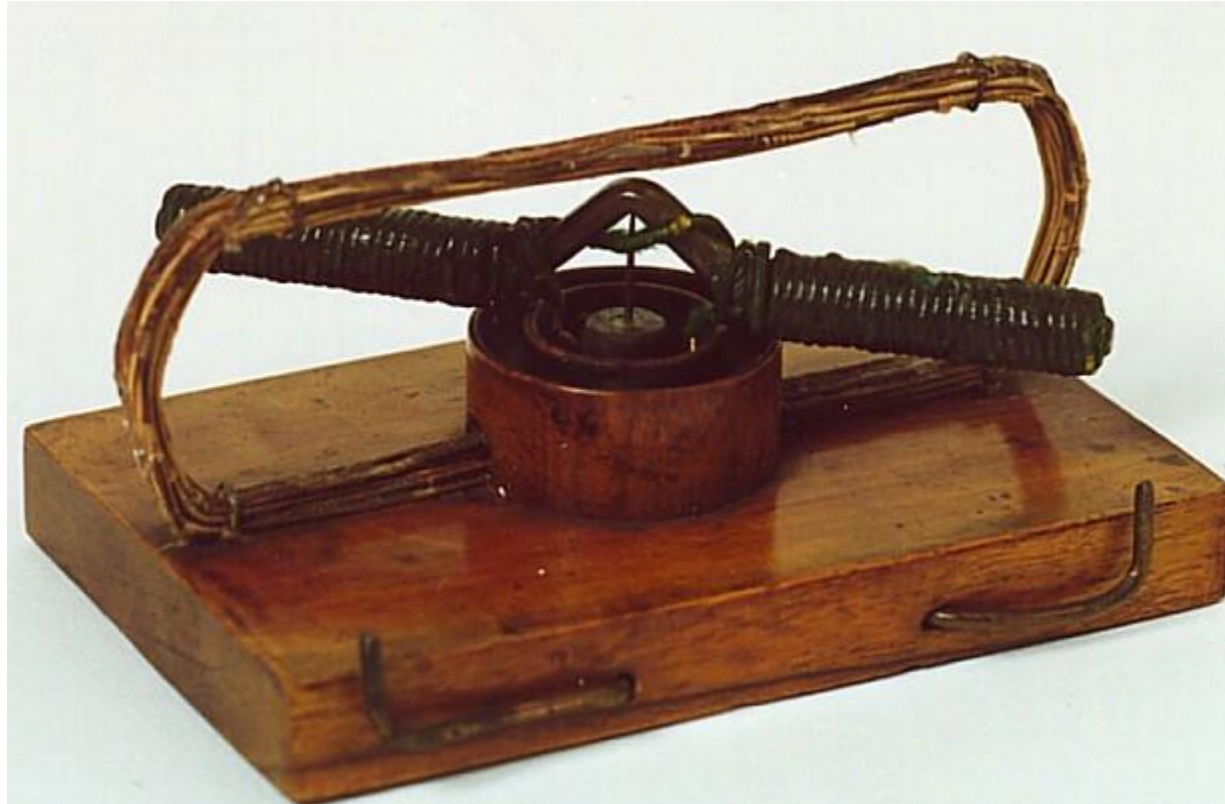
A DC-motor

A DC-motor

Történelem:

Jedlik Ányos motorja 2-pólusú

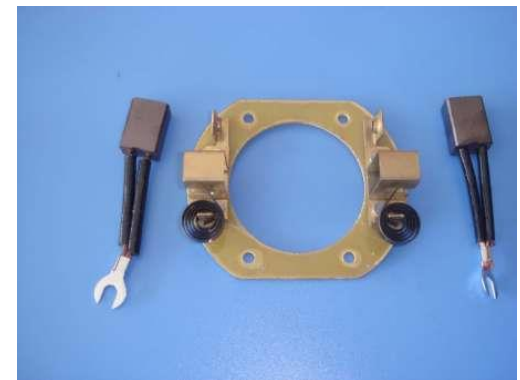
A DC-motor

Legfőbb megkülönböztető jegy a kommutáció módja:

- Mechanikusan kommutált motorok
- Kommutátor + kefék

Alternatív elnevezés:

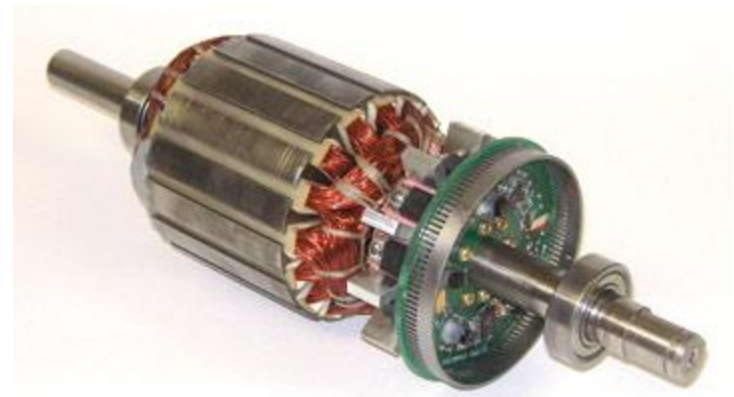
- Kefés DC-motor (brushed DC)

A DC-motor

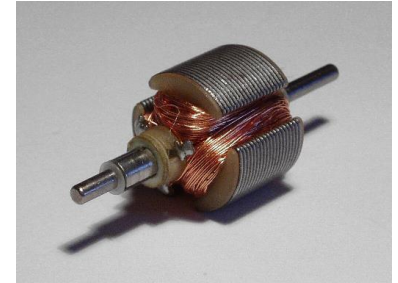
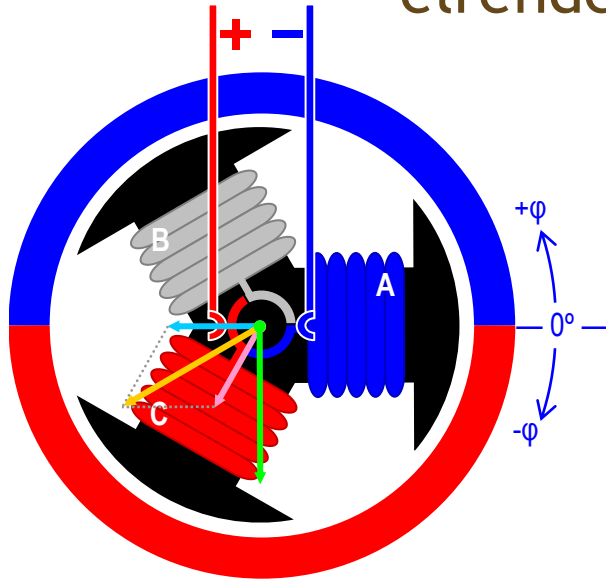
A gyakorlatban használható elrendezés:

- 3-5-... (páratlan) pólusú forgórész
- Vasmag nélküli (coreless) forgórész

A DC-motor

A 3-pólusú forgórészrel rendelkező elrendezés praktikusabb:

A forgórész (rotor) szöghelyzete φ , legyen ez az A-val jelölt tekercs szögeltérése a kefék által meghatározott - a motor testéhez rögzített - szöghelyzethez képest.

Feltételezés: az egyik kommutációs pont 0 rotor-állásnál található, ezt tekintjük az 1. fázis kezdőpontjának.

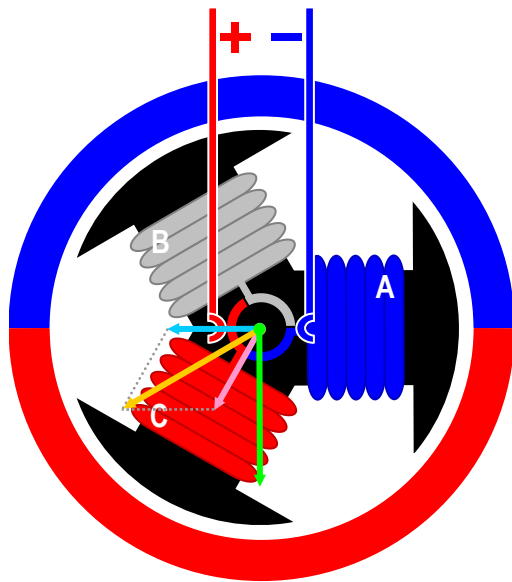
A forgórész egy teljes 360° -os körbefordulása 6 fázis alatt zajlik le.

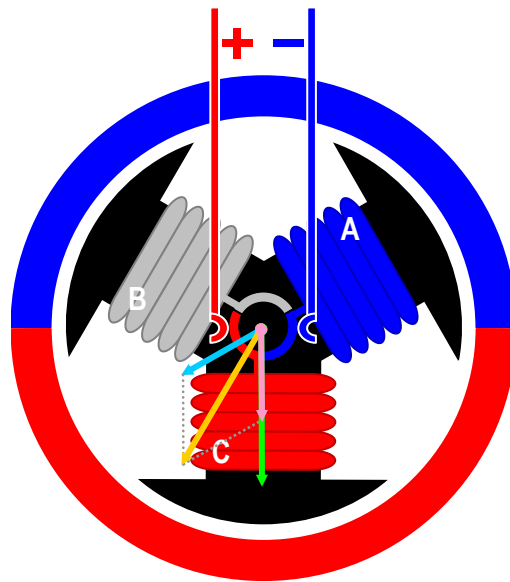
A DC-motor

1. fázis

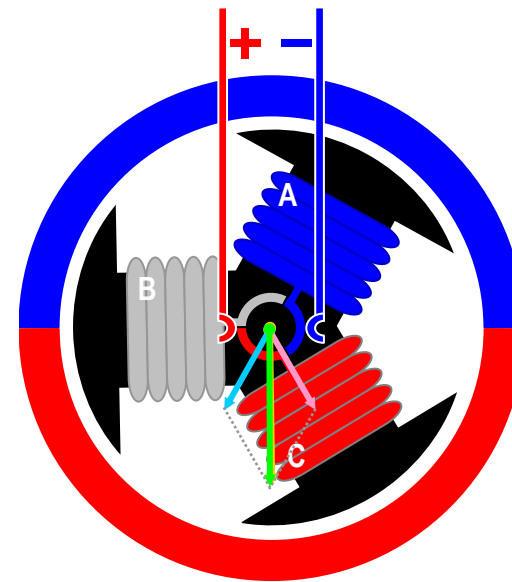
$$0^\circ \leq \varphi < 60^\circ$$

közvetlenül kommutáció után

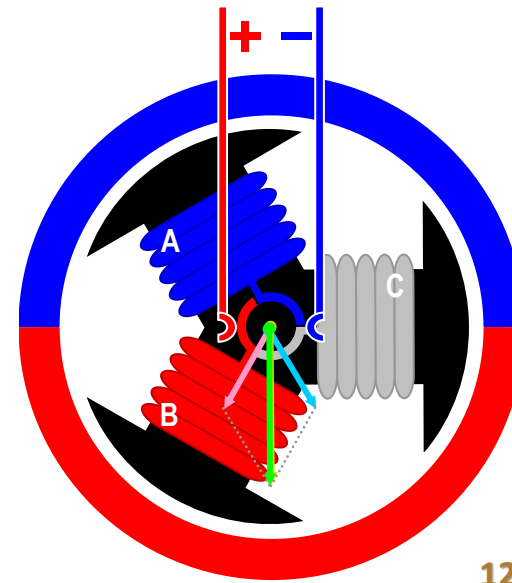
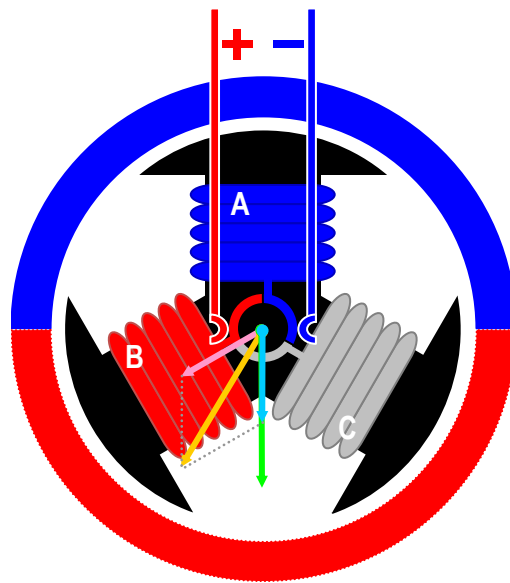
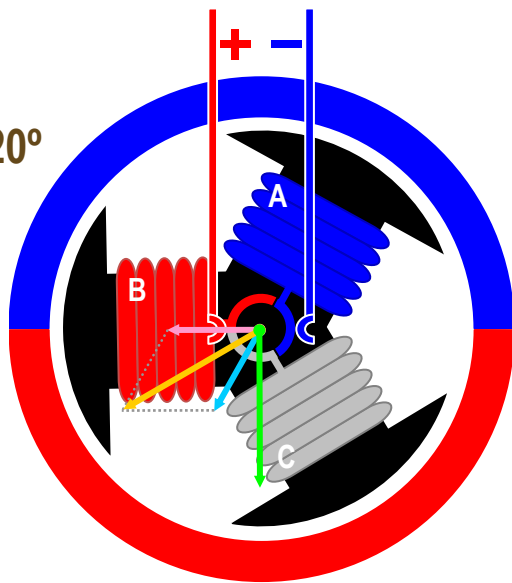

következő kommutáció előtt

$$60^\circ \leq \varphi < 120^\circ$$

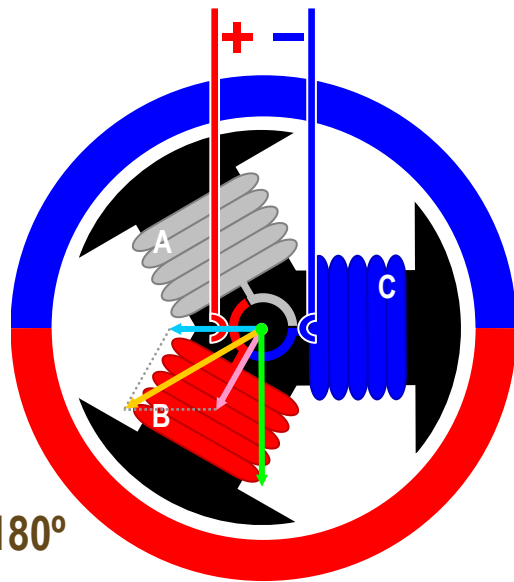
2. fázis

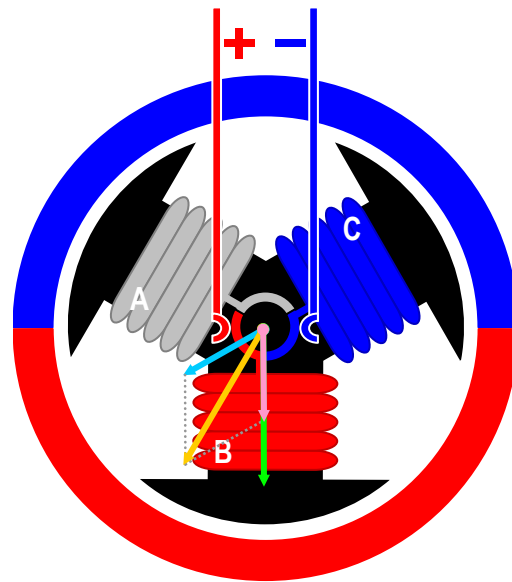
A DC-motor

3. fázis

$120^\circ \leq \varphi < 180^\circ$

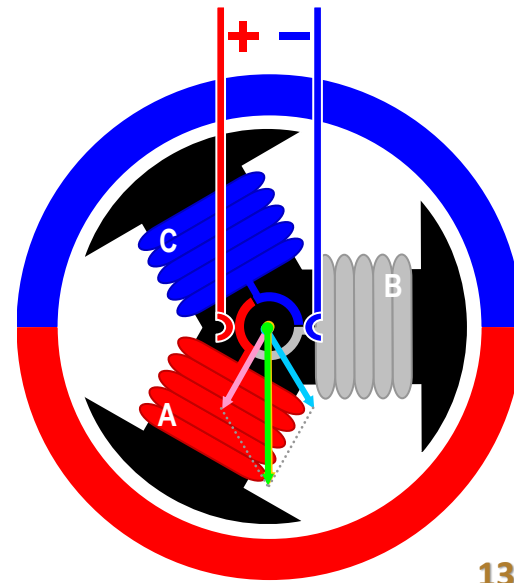
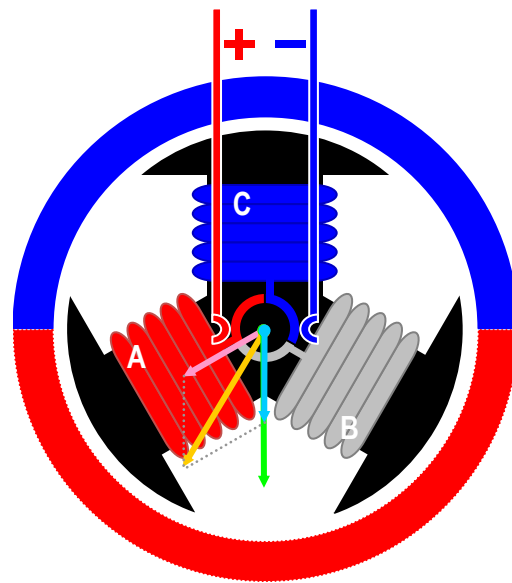
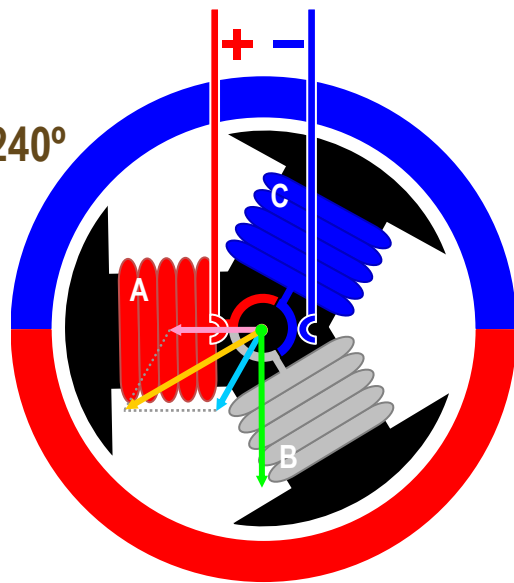
közvetlenül kommutáció után

következő kommutáció előtt

4. fázis

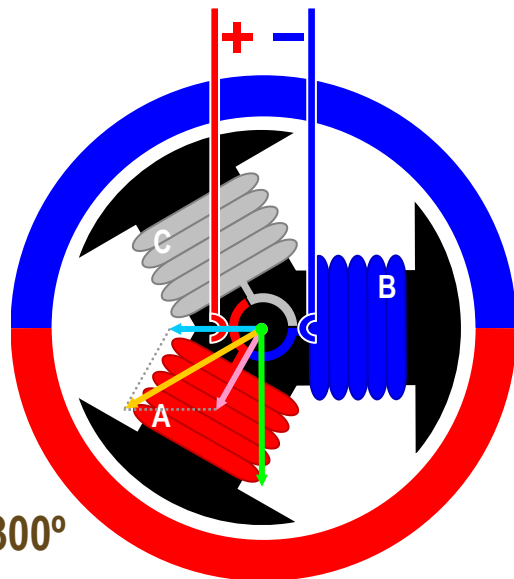
180° ≤ φ < 240°

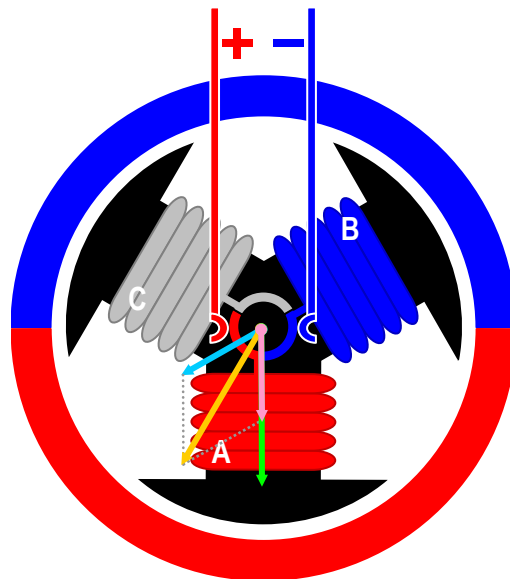
A DC-motor

5. fázis

$240^\circ \leq \varphi < 300^\circ$

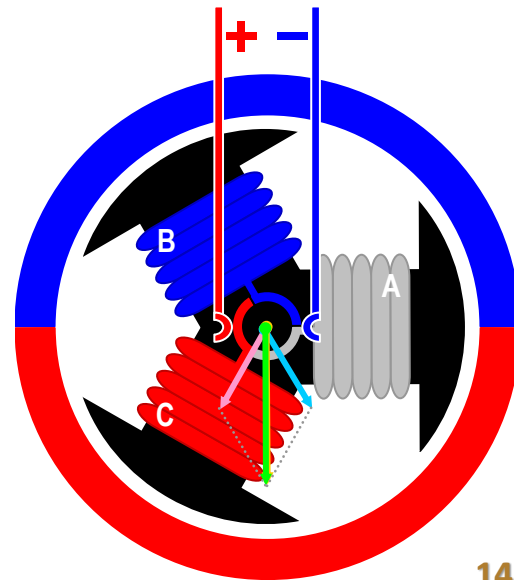
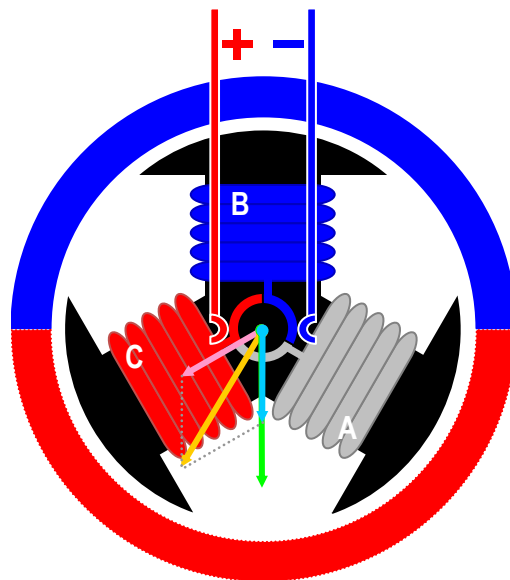
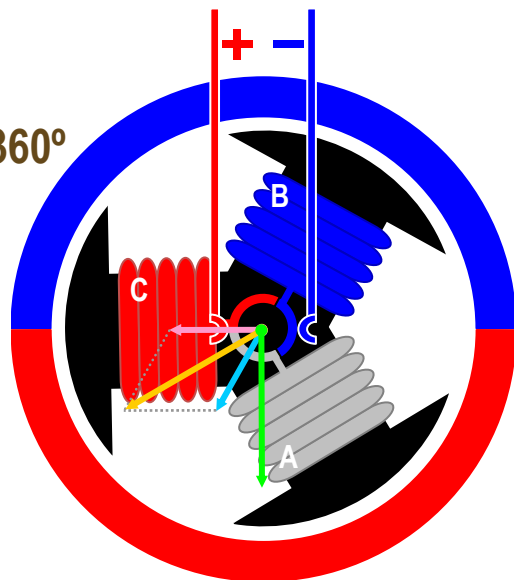
közvetlenül kommutáció után

következő kommutáció előtt

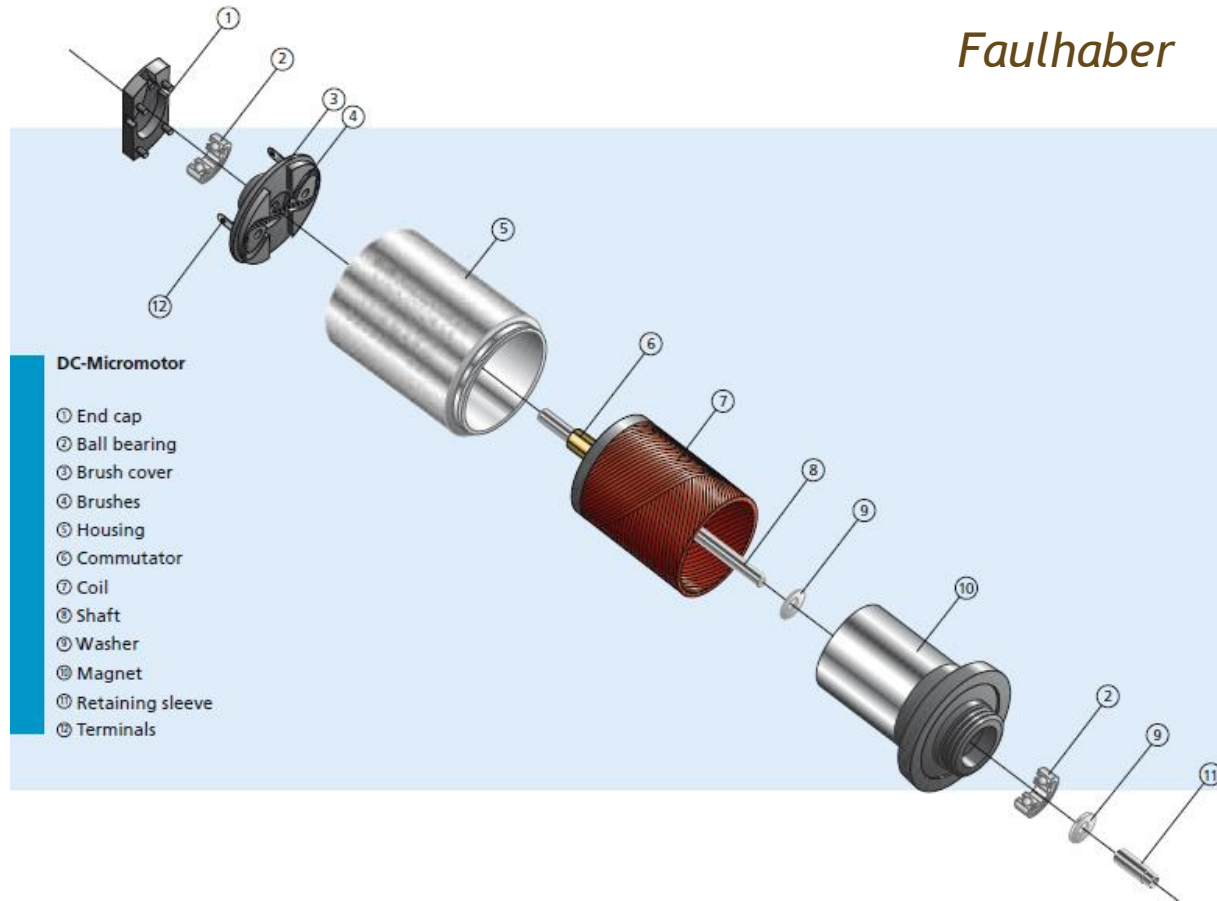
6. fázis

6. fázis

A DC-motor

Faulhaber

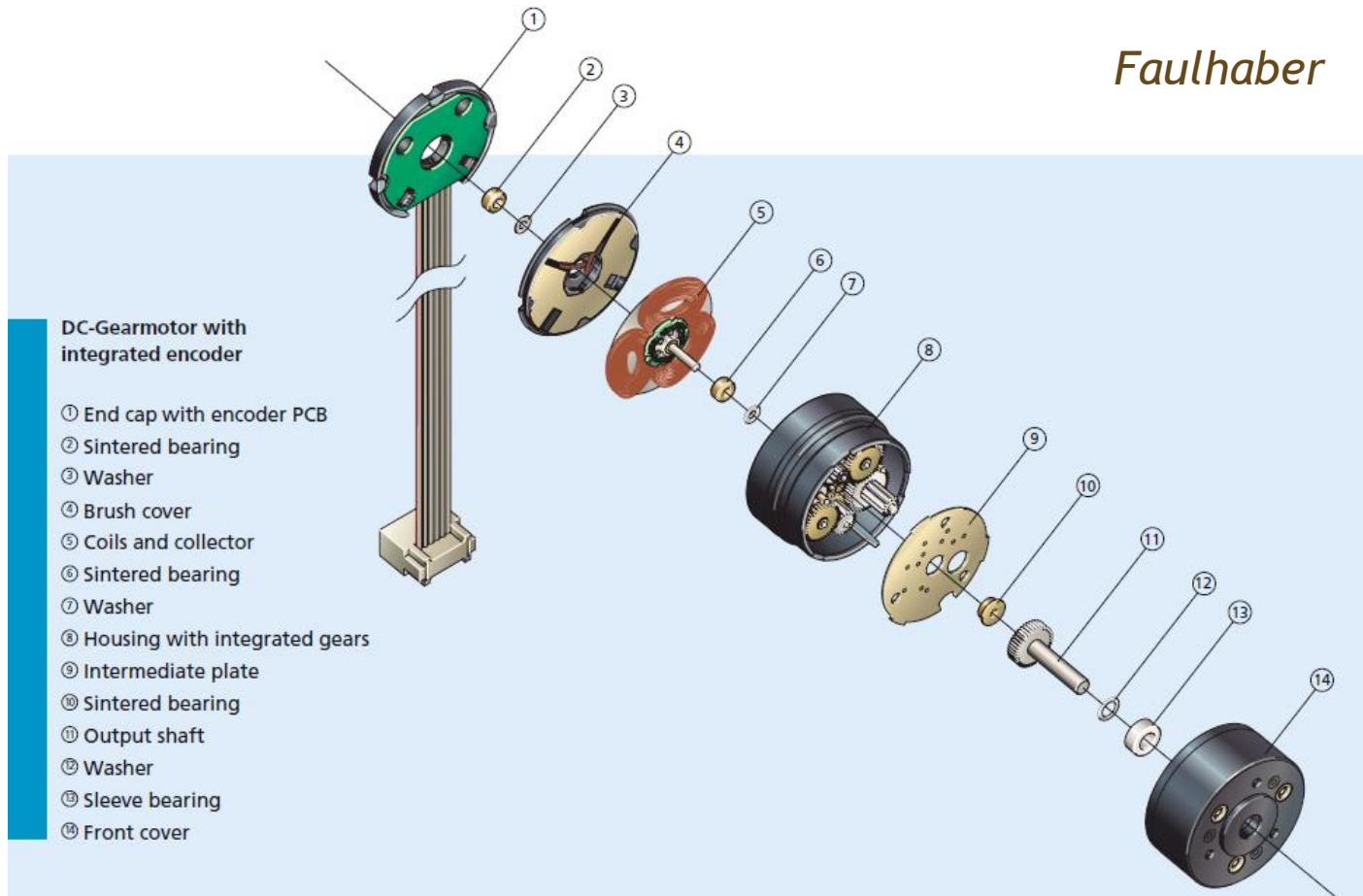

Vasmag nélküli (coreless) motor

A DC-motor

Faulhaber

Lapos (flat) coreless motor integrált hajtóművel

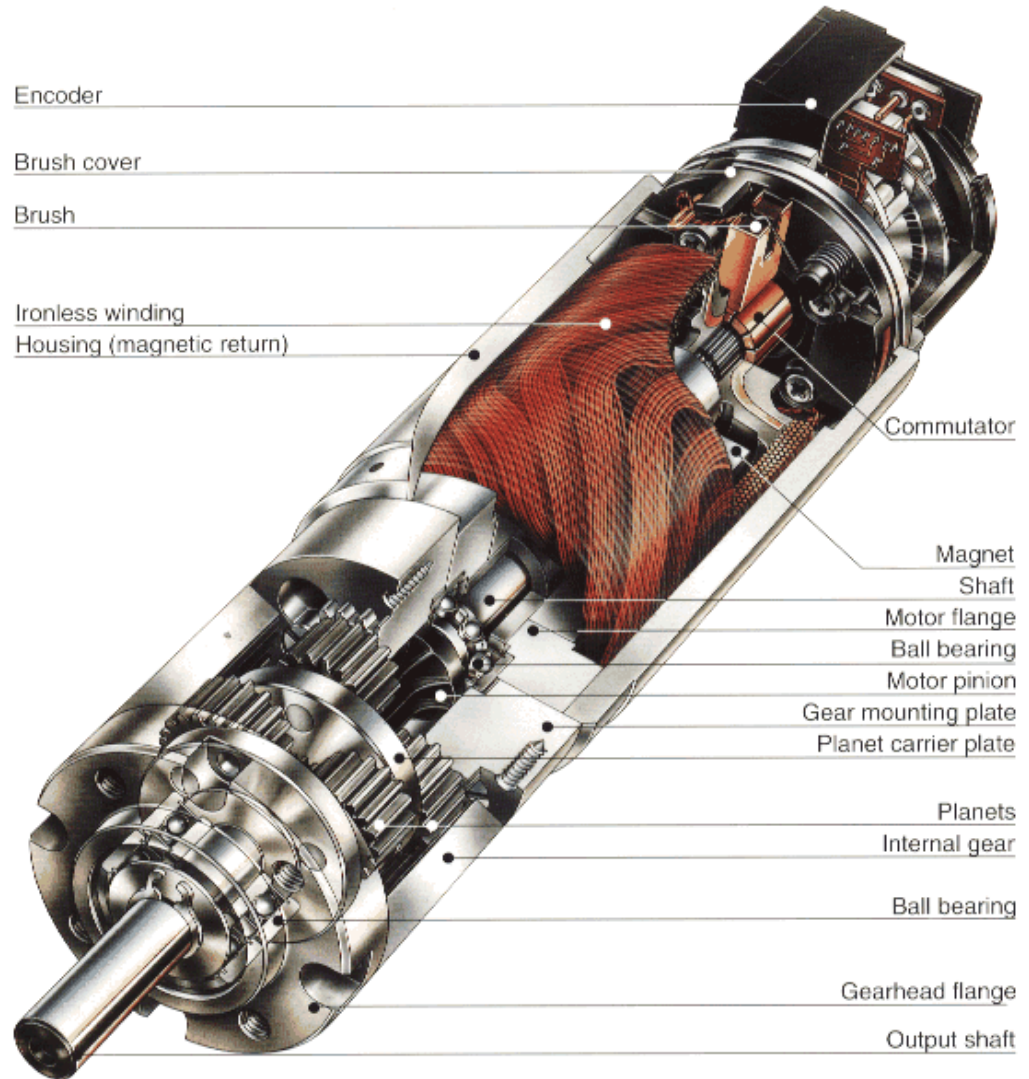

A DC-motor

Maxon

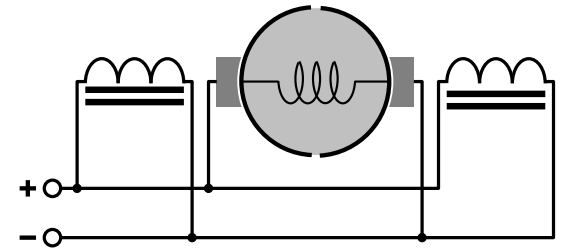
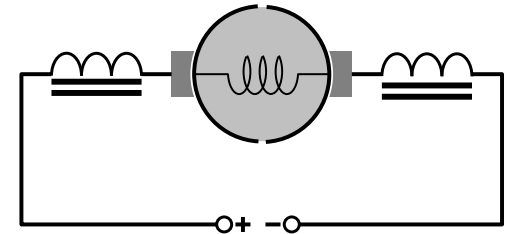
Vasmag nélküli
forgórészes DC motor
integrált bolygóműves
hajtóművel és
inkrementális optikai
jeladóval (encoder)

A DC-motor

Megjegyzések:

- Egyenfeszültségről más motorokat is táplálnak - ma szinte minden motortípust - pl. az „AC” motort is.
- Nem csak állandó mágnesű DC motorok léteznek: az állórész is tartalmazhat elektromágneest - soros és parallel(sönt) táplálású motorok.
- Vannak ugyanilyen szerkezetű váltakozó feszültségről táplált motorok (univerzális motorok) - pl. hálózati táplálású kézi fúrógép motorja

A DC motor irányítása

Irányítási alapfeladatok:

- Vezérlések: ablakmozgató, ablaktörlő motor, zármotor központi zárhoz (járműves példák).
- Fordulatszám-szabályozás - fordulatszám mérésen alapuló visszacsatolt irányítás.
- Hajtás-szabályozás - nyomaték-fordulatszám szabályozás.
- Szervo-szabályozás - szög- vagy pozíció szabályozás.

Megjelenési formák:

- Rotációs és lineáris hajtások és szervók.

Mérőeszközök

Szögmérés:

- Abszolút és inkrementális jeladók.
- Optikai jeladók
- Mágneses forgó jeladók.
- Rezolverek.
- Elektromos eszközök: potenciométerek.

Fordulatszám (szögsebesség) jeladók:

- Mágneses elvű jeladók: tachogenerátor.
- Időmérésen alapuló eszközök: optikai és mágneses impulzusszámlálók.
- Inerciális elvű jeladók: giro szenzorok (MEMS).

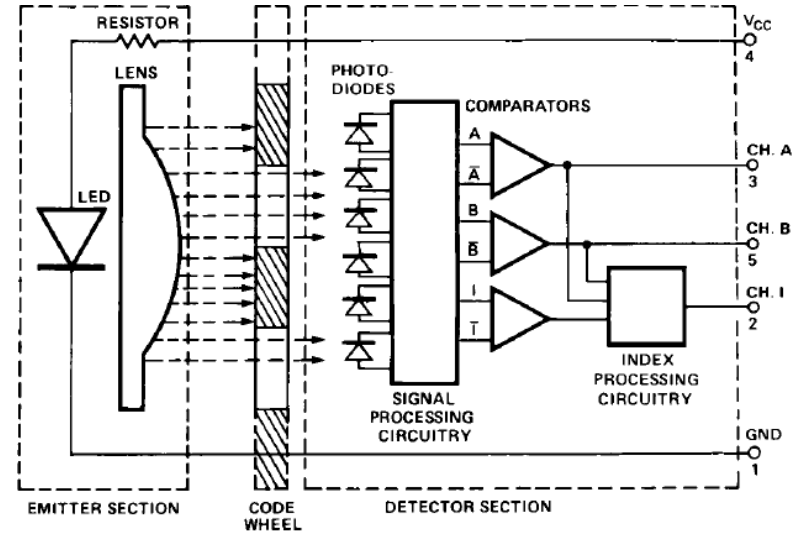
Nyomaték jeladók

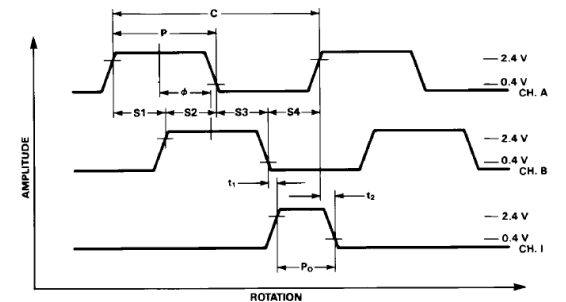
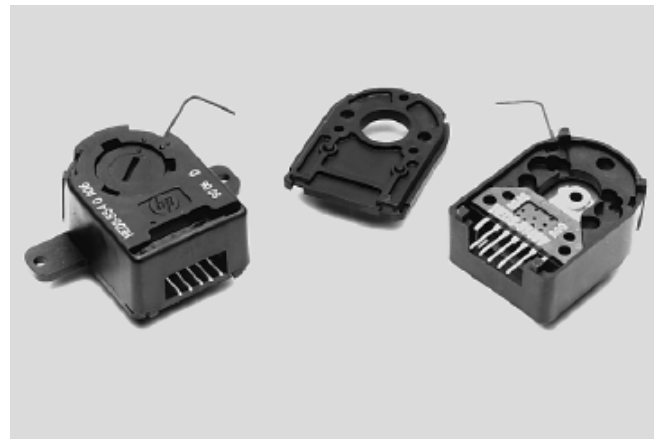
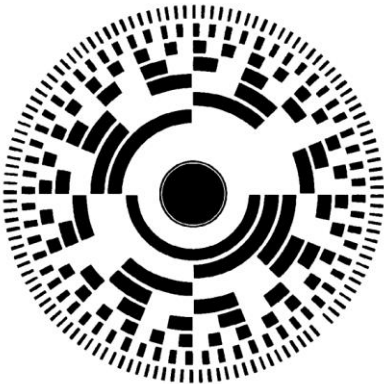
Mérőeszközök

Optikai szögjeladó (encoder):

Inkrementális

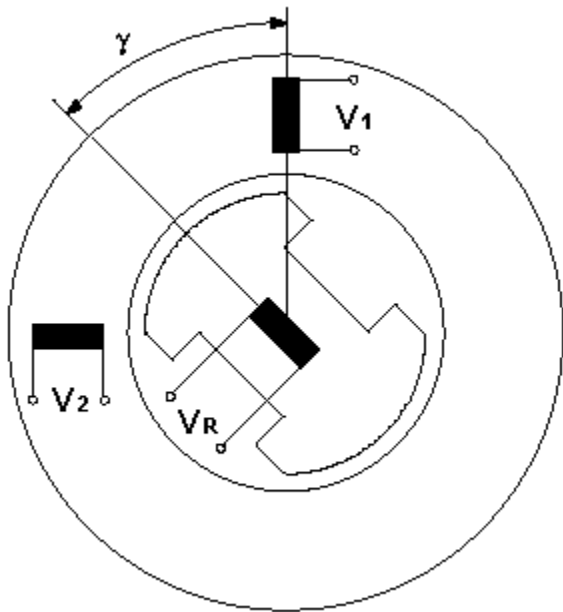

Abszolút

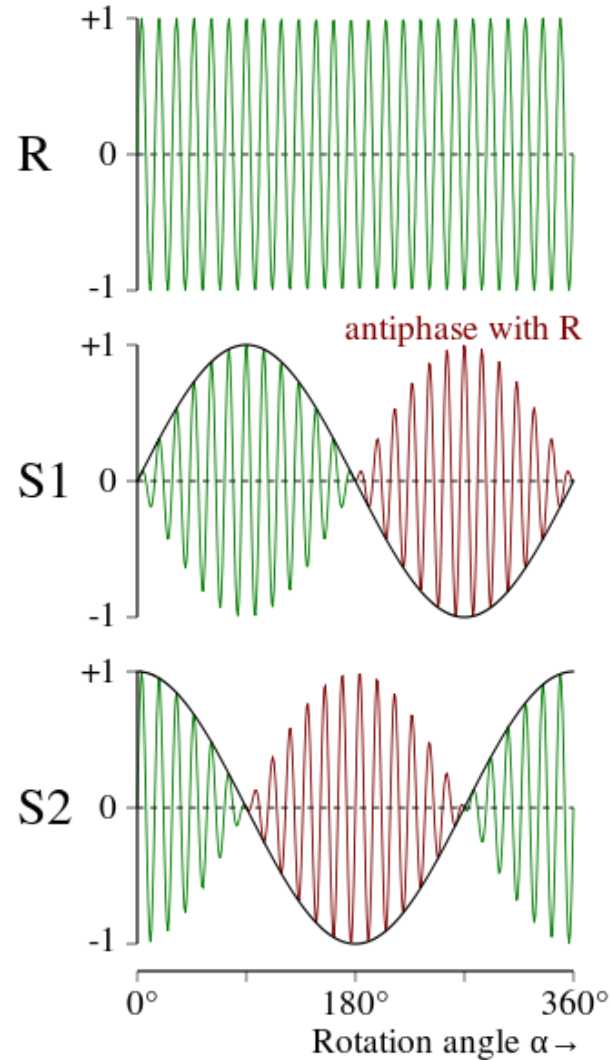

Mérőeszközök

Rezolver:

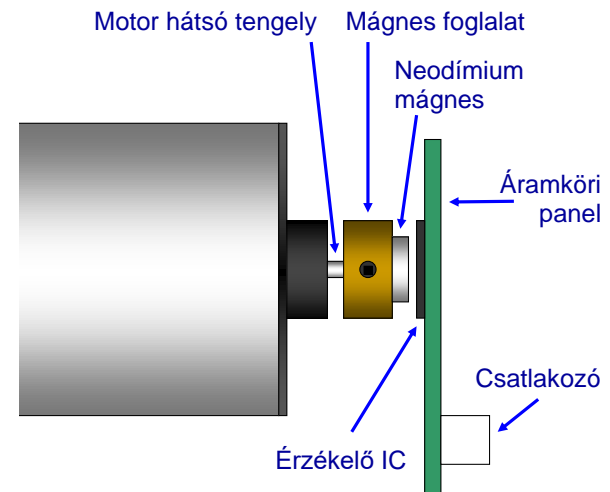
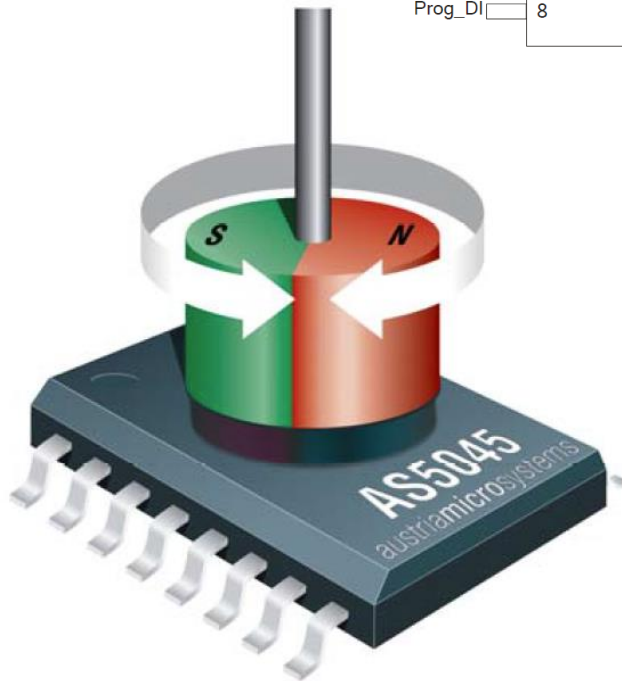
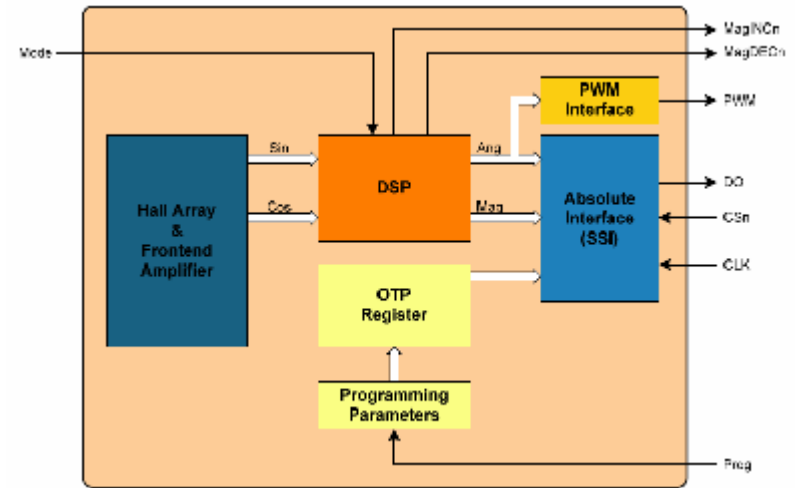
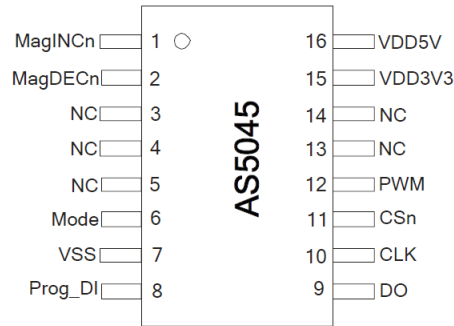
„Forgó transzformátor”

Mérőeszközök

Mágneses abszolút szögjeladó:

AMS (Austria)

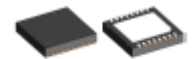
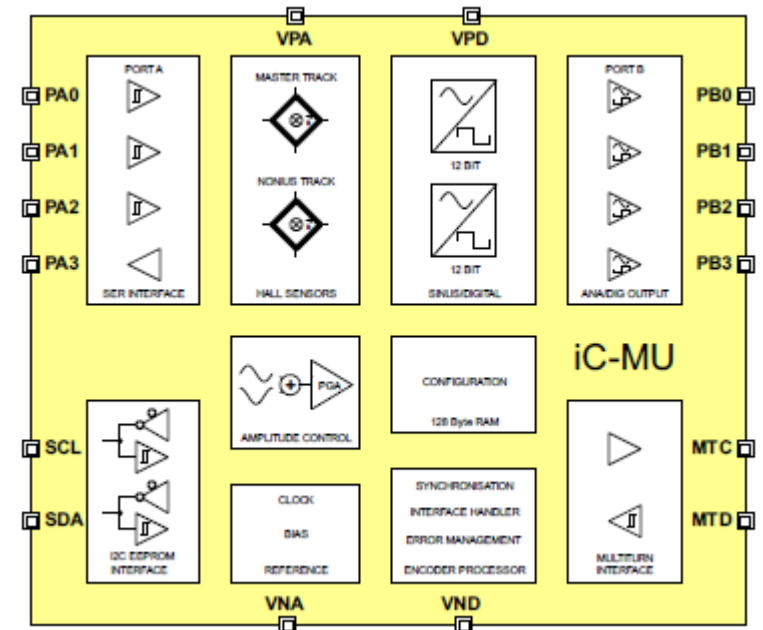
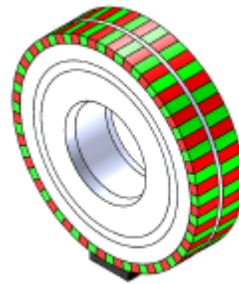
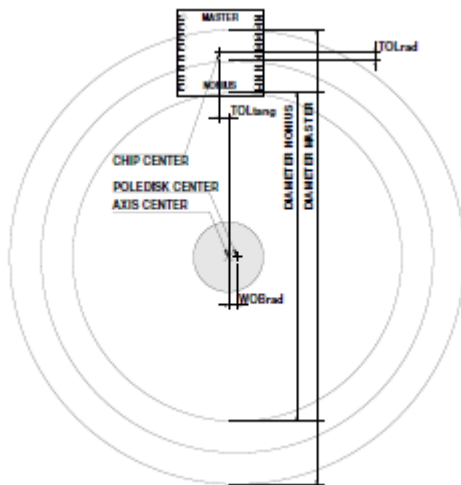

Mérőeszközök

Mágneses abszolút szögjeladó: „off axis”

iC-Haus (DE)

- Master track - Nonius track
- A nonius track-en 1-el kevesebb domén
- Pozíciómérés egy-egy doménen belül 14 bit felbontással
- A domének sorszáma egyértelműen meghatározható az mért értékekből

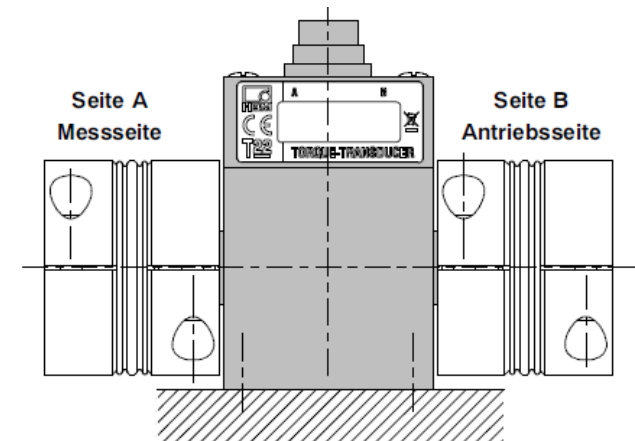
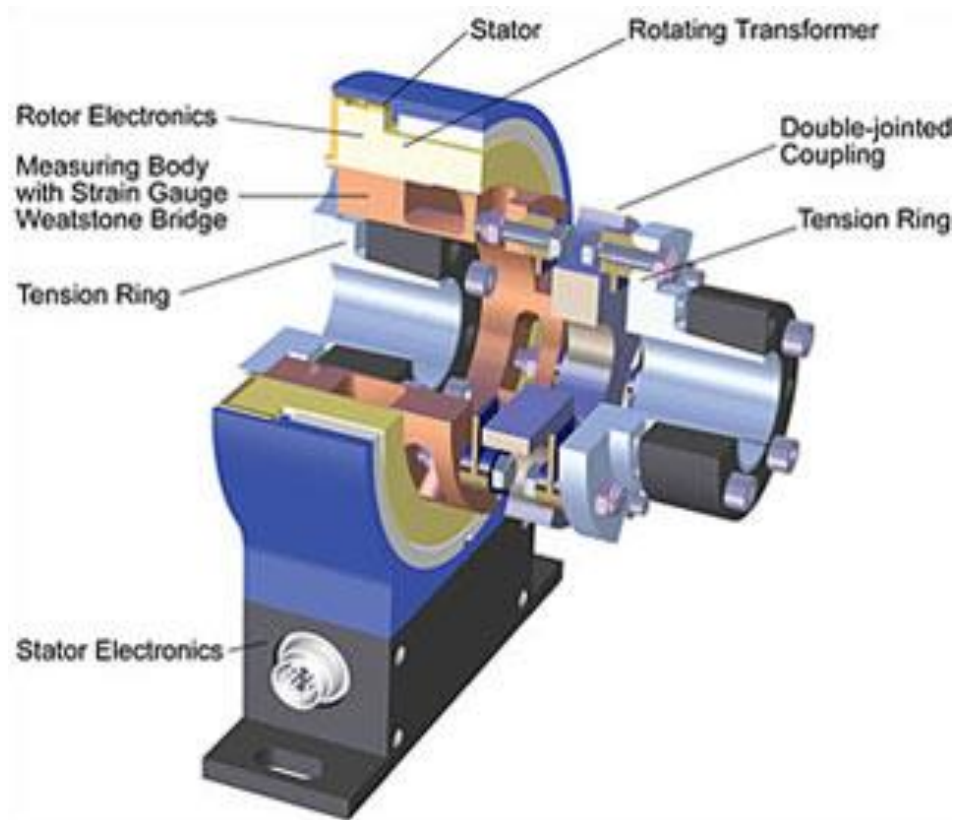
DFN16
5 mm x 5 mm

Mérőeszközök

Nyomatékmérő szenzor:

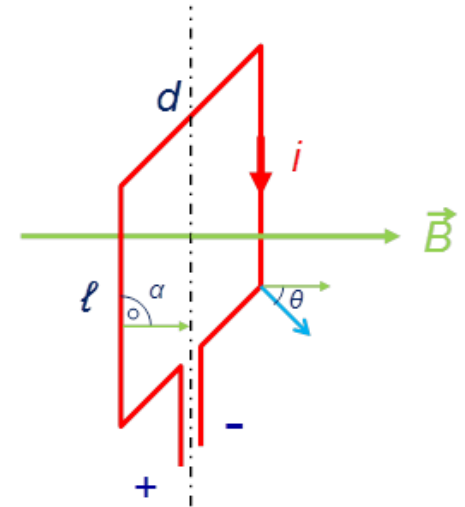
A DC-motor modellezése

Faraday törvénye – indukció: $e = -\frac{d\Phi}{dt}$

mágneses térben mozgó áramhurok

Φ az áramhurok A felületén átfolyó *fluxus*,

állandó indukció esetén $\Phi = |B|ld \cos \theta$

$$e = -\frac{d}{dt}(|\mathbf{B}|A \cos \theta(t)) = |\mathbf{B}|A\dot{\theta} \sin \theta(t) = |\mathbf{B}|A\omega \sin \theta(t)$$

ω a forgórész forgási körfrekvenciája

Mágneses térben mozgó áramhurkon előálló feszültség:

indukált feszültség (elektromotoros erő)

$$e = |\mathbf{B}|A\omega \sin \theta(t)$$

A DC-motor modellezése

Az indukált feszültség:

$$e = |\mathbf{B}|A\omega \sin \theta(t)$$

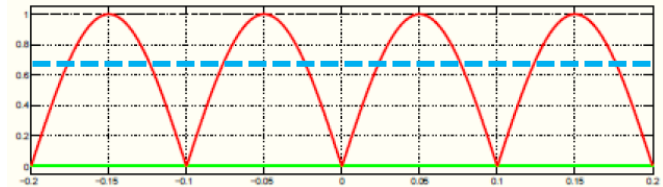
Összehasonlítva a nyomaték kifejezésével:

$$T = |\mathbf{B}|ild \sin \theta$$

DC-motornál: állandó indukció (fluxus) minden szöghelyzetben – jó közelítés.

$$|\mathbf{B}|A = \text{const.} \quad A = ld.$$

A kommutáció miatt az indukált feszültség és nyomaték fél-periódusonként előjelet vált („kétutasan” egyenirányítódnak), így átlaguk:

$$\bar{e} = \frac{2}{\pi} |\mathbf{B}|A\omega$$

effektív
átlagértékük

$$\bar{T} = \frac{2}{\pi} |\mathbf{B}|Ai$$

$$\bar{e} = k_e \omega$$

$$\bar{T} = k_m i$$

k_e EMF tényező

$$k_e = k_m$$

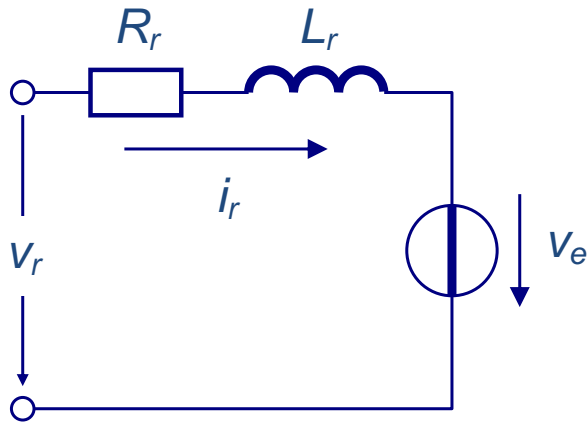
k_m nyomatéktényező

A DC-motor leírása

A motor elektromos egyenlete:

$$v_r(t) = L_r \frac{di_r}{dt} + R_r i_r + v_e$$

v_r - a forgórész kapocsfeszültsége

i_r - a forgórész árama

R_r - a forgórész villamos ellenállása

L_r - a forgórész induktivitása

v_e - elektromotoros erő - indukált feszültség

T_m - a motor által kifejtett nyomaték

ω - a motor fordulatszáma
(szögsebesség)

k_m - nyomatéktényező

Állandósult állapotban bármiféle súrlódás elhanyagolásával

$$T_m = \frac{k_m}{R_r} u_r - \frac{k_m^2}{R_r} \omega$$

A DC motor leírása

Az állandó mágneses DC motorok konstrukciója:

- biztosítja, hogy az álló- és forgórész közti légrésben a kialakuló mágneses fluxus szöghelyzettől függetlenül állandó

Következmény: a k_e , k_m konstansok

k_e [V/rad/s] EMF-állandó

k_m [Nm/A] nyomatéktényező

SI mértérendszerben azonosak

és jó közelítéssel érvényes

$$v_e = k_m \omega \quad T_m = k_m i_r$$

A DC motor statikus leírása

Állandósult állapotban bármiféle súrlódás elhanyagolásával

$$v_r = L_r \frac{di_r}{dt} + R_r i_r + v_e$$

$$v_e = k_m \omega \quad T_m = k_m i_r$$

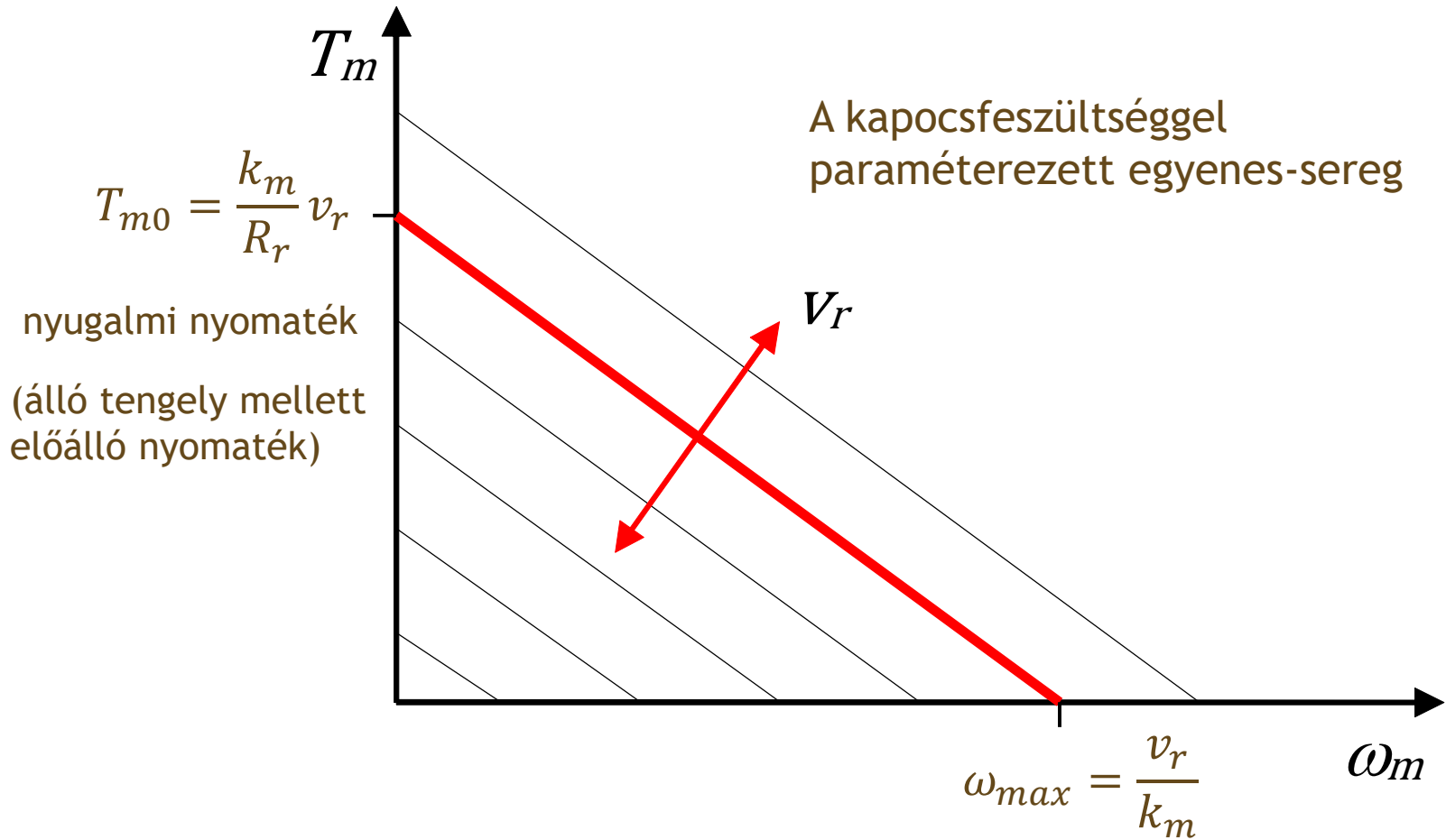
$$T_m = \frac{k_m}{R_r} v_r - \frac{k_m^2}{R_r} \omega$$

Állandósult állapot:

- induktív hatás elhanyagolva,
- a kapocsfeszültség állandó,
- a motort terhelő nyomaték állandó.

A DC motor statikus leírása

üresjárási fordulatszám
(terhelés nélküli állapotban előálló fordulatszám)

A DC motor statikus leírása

Teljesítményviszonyok:

P_i felvett (villamos) teljesítmény

P_d ohmos ellenálláson disszipált teljesítmény

P_o leadott (mechanikai) teljesítmény

$$P_i = v_r i_r \quad i_r = \frac{v_r - k_m \omega}{R_r}$$

$$P_i = \frac{v_r (v_r - k_m \omega)}{R_r}$$

$$P_o = T_m \omega = \frac{k_m}{R_r} v_r \omega - \frac{k_m^2}{R_r} \omega^2$$

fordított másodfokú parabola
lokális maximuma van

Zérushelyei: $\omega = 0$ $\omega = \frac{v_r}{k_m}$

normál működési tartományának
határai (1 síknegyed - 1q)

A DC motor statikus leírása

A maximális teljesítményű pont:

$$\frac{dP_o}{d\omega} = 0 \quad v_r - 2k_m\omega = 0$$

$$\omega = \frac{v_r}{2k_m} \quad P_o^{max} = \frac{v_r^2}{4R_r}$$

Hatásfok:

$$\eta = \frac{P_o}{P_i} = \frac{k_m\omega(v_r - k_m\omega)}{v_r(v_r - k_m\omega)} = \frac{k_m\omega}{v_r}$$

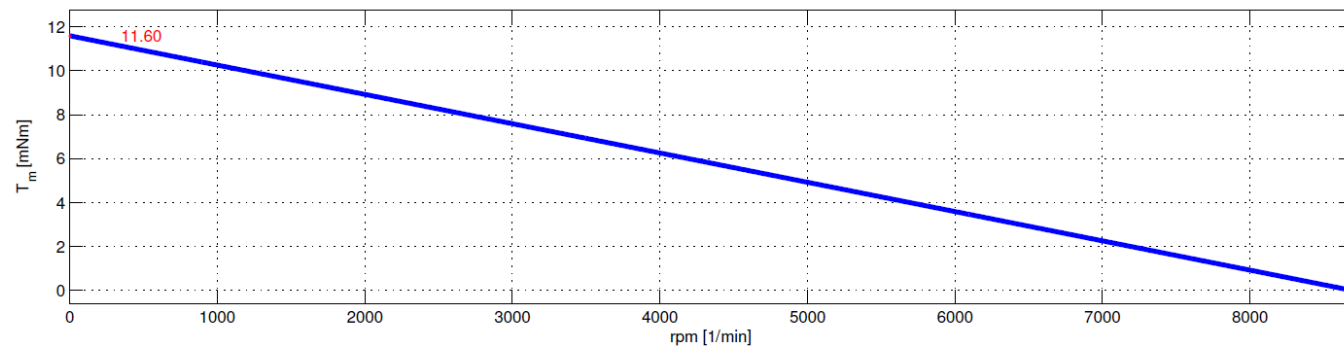
Lineáris összefüggés: maximum a tartomány határán

$$\omega = \frac{v_r}{k_m} \quad \text{ahol a hatásfok 1.}$$

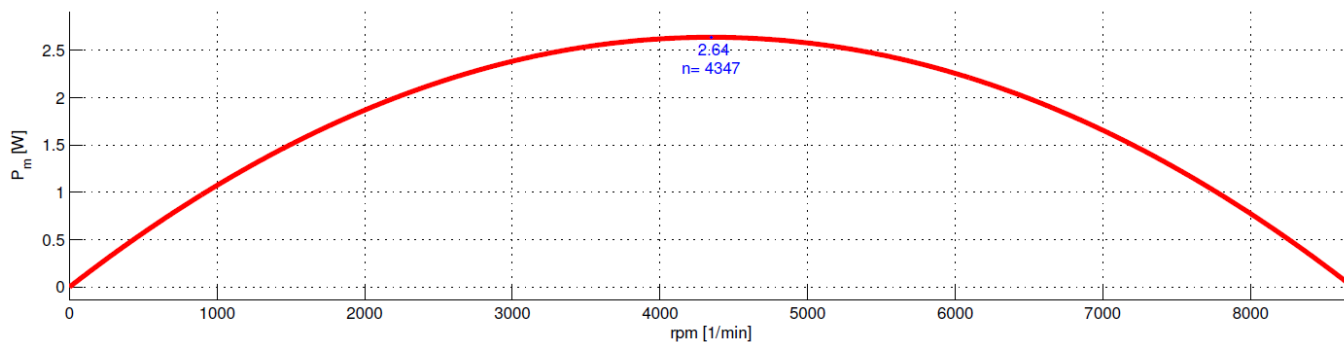
Ez nem túl életszerű eredmény: túlegyszerűsített modell.

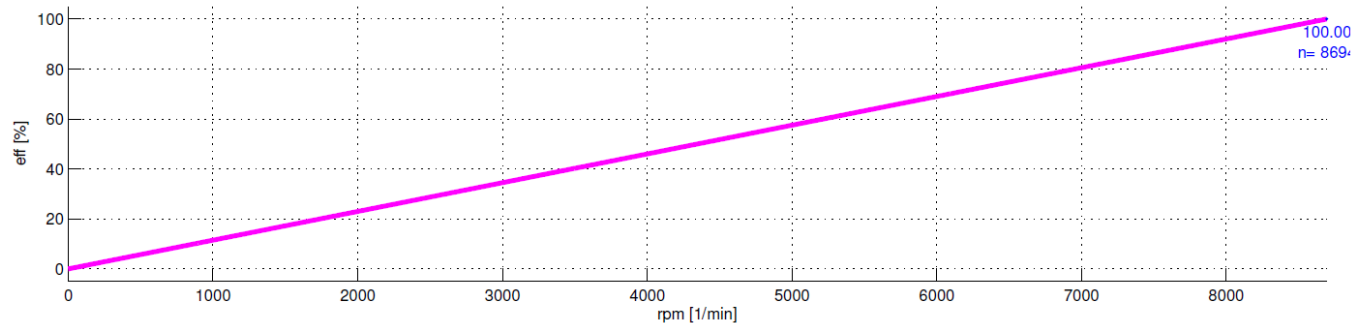
A DC motor statikus leírása

Nyomaték

Teljesítmény

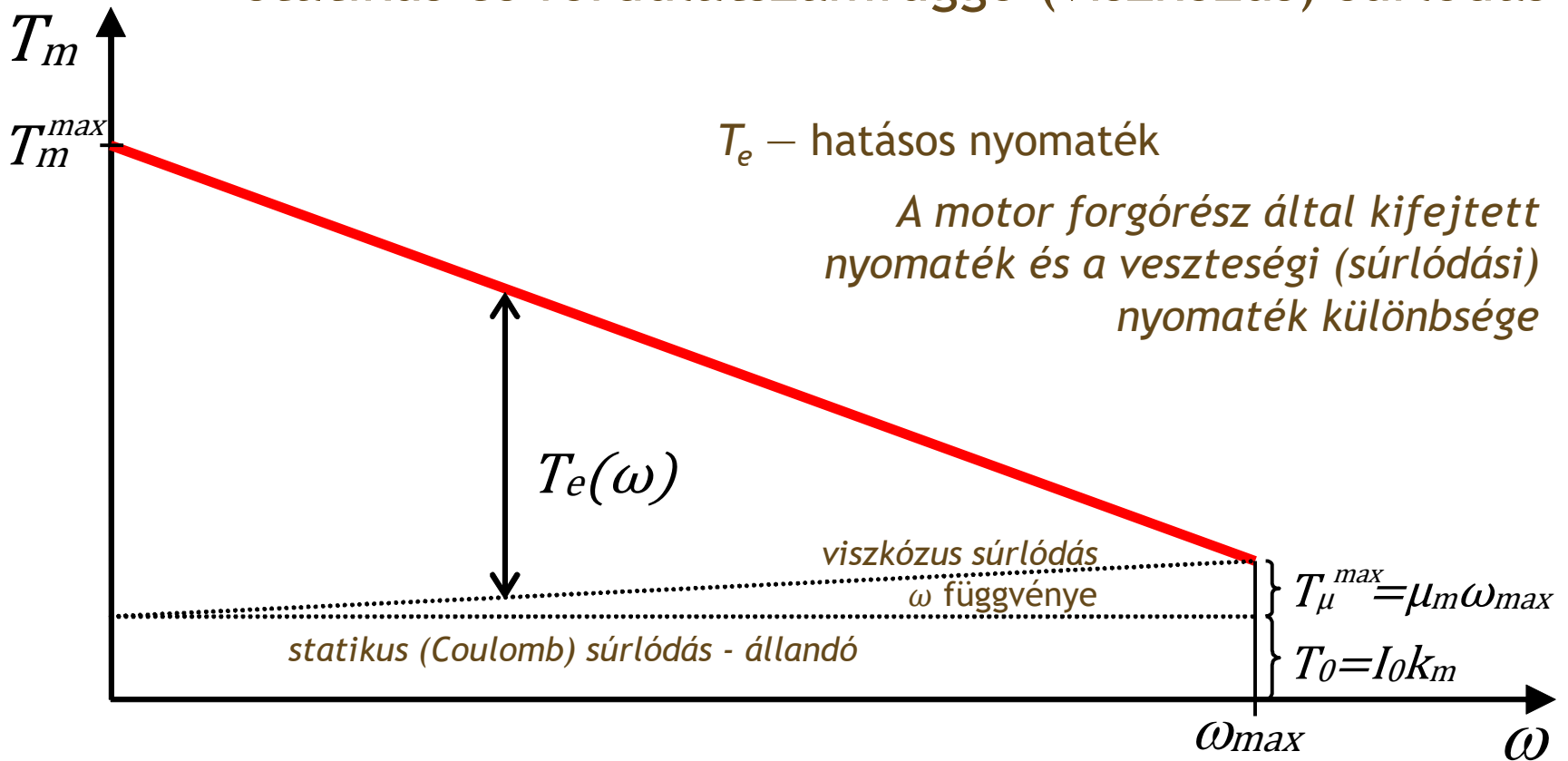
Hatásfok

A DC motor statikus leírása

Megoldás: a súrlódás figyelembe vétele:

statikus és fordulatszámfüggő (viszkózus) súrlódás

T_e – hatásos nyomaték

A motor forgórész által kifejtett nyomaték és a veszteségi (súrlódási) nyomaték különbsége

I_0 – nyugalmi áram

T_0 – alapnyomaték

A DC motor statikus leírása

Teljesítményviszonyok *statikus* súrlódás esetén:

$$i_r = I_0 + \frac{v_r - k_m \omega}{R_r} \quad P_i = v_r \left(I_0 + \frac{v_r - k_m \omega}{R_r} \right) = \frac{v_r}{R_r} (v_r + R_r I_0 - k_m \omega)$$

$$T_m = \frac{k_m}{R_r} v_r \omega - \frac{k_m^2}{R_r} \omega^2 + T_0 \quad P_e = \frac{k_m}{R_r} v_r \omega - T_0 \omega - \frac{k_m^2}{R_r} \omega^2$$

$$P_e = \frac{k_m}{R_r} \omega (v_r - R_r I_0 - k_m \omega)$$

Működési tartomány:

Másodfokú parabola - maximuma van.

$$\omega = 0 \quad \omega = \frac{v_r - R_r I_0}{k_m} \quad \omega = \frac{v_r - R_r I_0}{2k_m} \quad P_o^{max} = \frac{(v_r - R_r I_0)^2}{4R_r}$$

A DC motor statikus leírása

Hatásfok: $\eta = \frac{P_e}{P_i} = \frac{k_m \omega (v_r - R_r I_0 - k_m \omega)}{v_r (v_r + R_r I_0 - k_m \omega)}$ *Értelmezési tartomány:*

$$\omega = 0 \quad \omega = \frac{v_r - R_r I_0}{k_m}$$

$$a = v_r - R_r I_0$$

$$b = v_r + R_r I_0 \quad \text{jelölésekkel:} \quad \eta(\omega) = c \frac{a\omega - k_m \omega^2}{b - k_m \omega}$$

0-tól az üresjárás
körfrekvenciáig

$$c = k_m / v_r$$

$$\eta'(\omega) = c \frac{(a - 2k_m \omega)(b - k_m \omega) + k_m (a\omega - k_m \omega^2)}{(b - k_m \omega)^2} = c \frac{k_m^2 \omega^2 - 2bk_m \omega + ab}{(b - k_m \omega)^2}$$

A szélsőértékek helye: $k_m^2 \omega^2 - 2bk_m \omega + ab = 0$

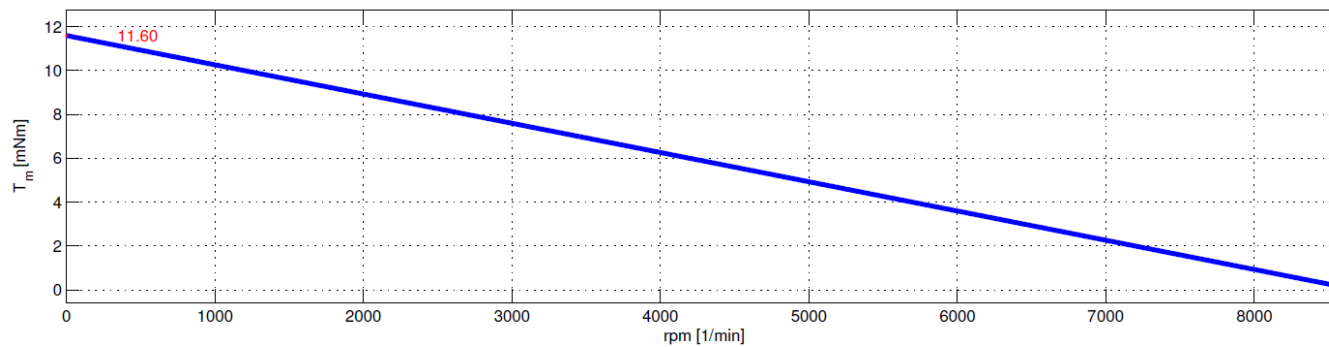
$$\omega_{1,2} = \frac{2bk_m \pm \sqrt{4b^2 k_m^2 - 4k_m^2 ab}}{2k_m^2} = \frac{b \pm \sqrt{b(b-a)}}{k_m}$$

Az értelmezési tartományban: 1 lokális maximum

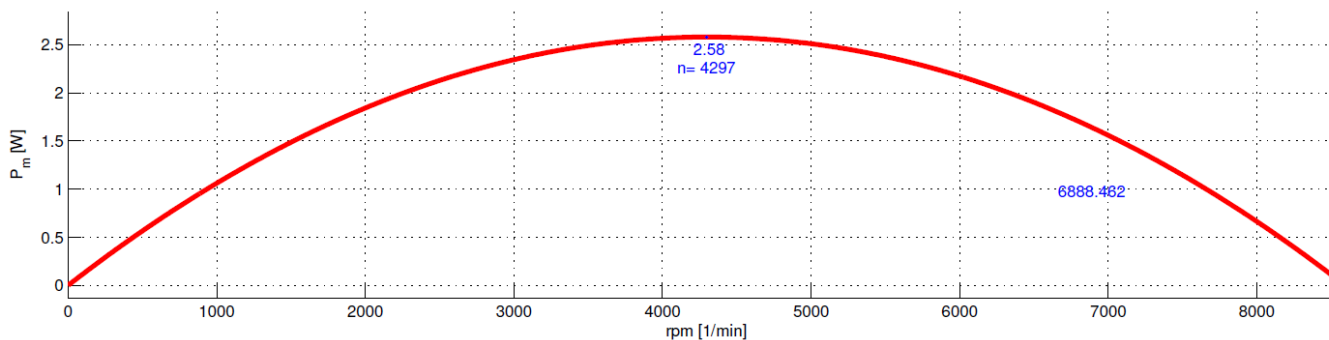
$$\omega_m = \frac{b - \sqrt{b(b-a)}}{k_m} = \frac{v_r + R_r I_0 - \sqrt{2R_r I_0 (v_r + R_r I_0)}}{k_m}$$

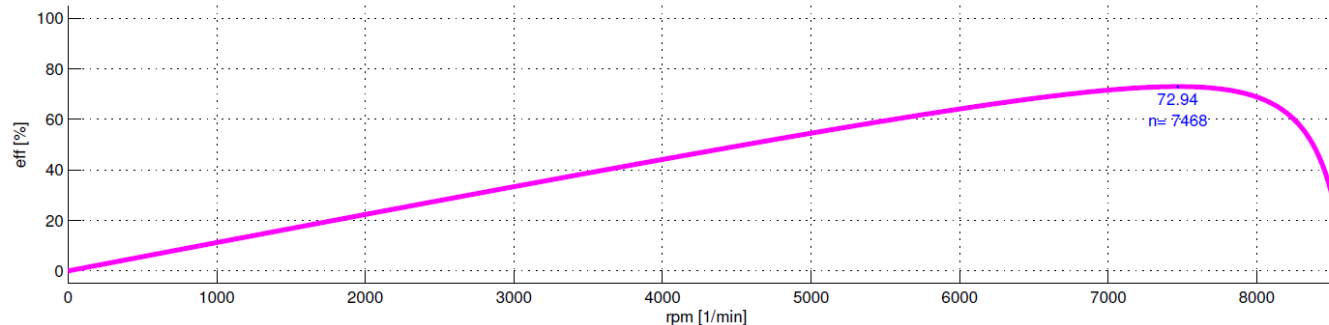
A DC motor statikus leírása

Nyomaték

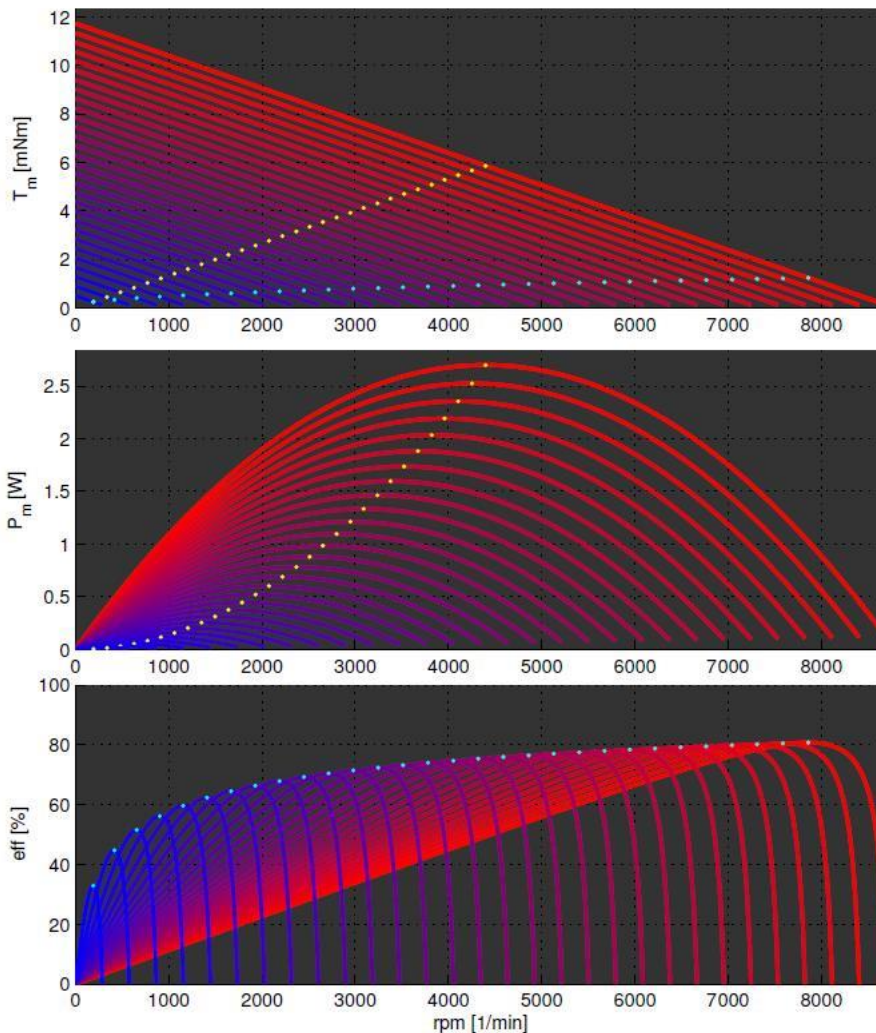
Teljesítmény

Hatásfok

A DC motor statikus leírása

Nyomaték

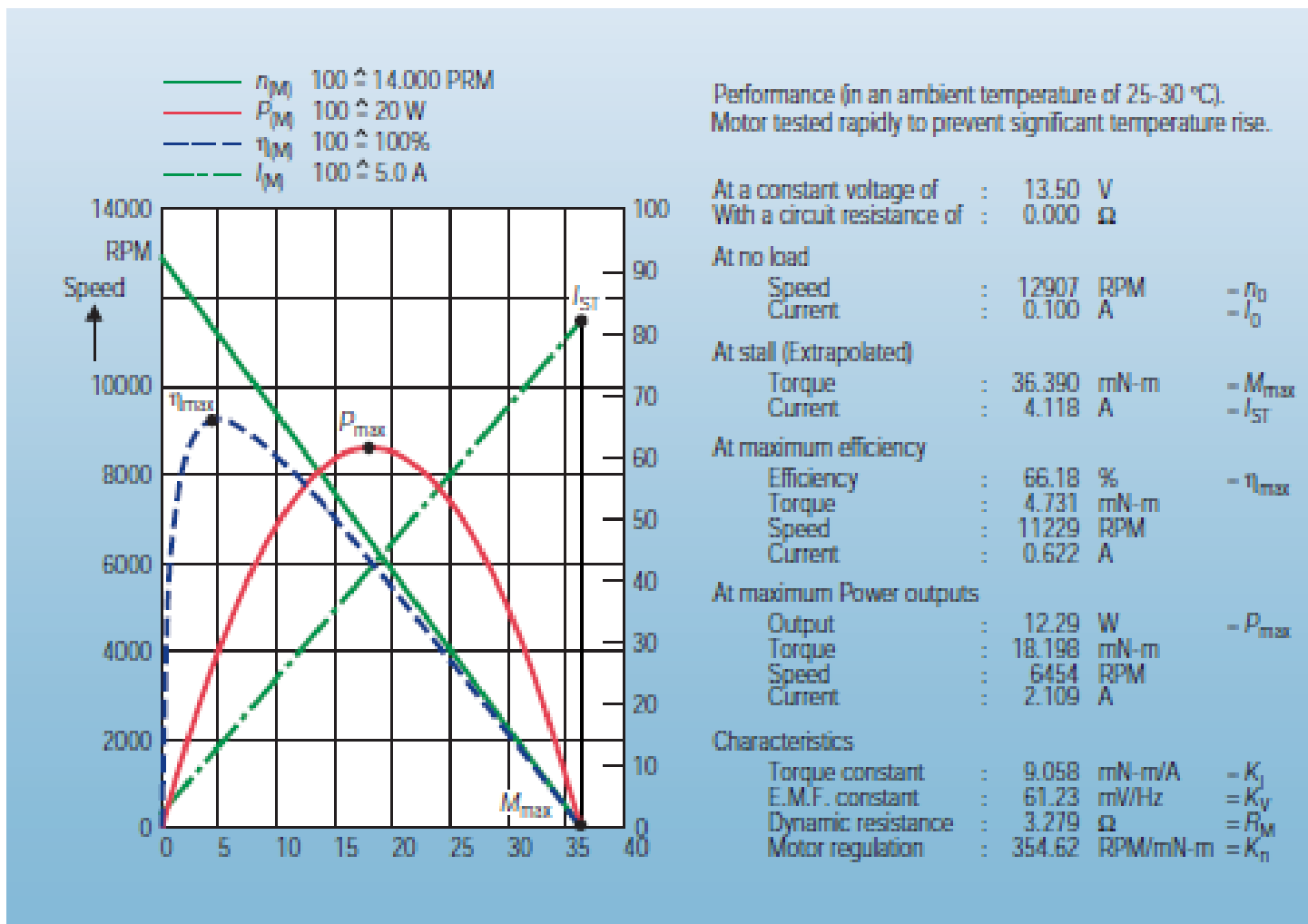
Teljesítmény

Hatásfok

V_r kapcsol-
feszültségtől
való függése

A DC motor statikus leírása

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

Dr. Soumelidis Alexandros

email: soumelidis@sztaki.hu

BME KÖZLEKEDÉSMÉRNÖKI ÉS JÁRMŰMÉRNÖKI KAR
32708-2/2017/INTFIN SZÁMÚ EMMI ÁLTAL TÁMOGATOTT TANANYAG